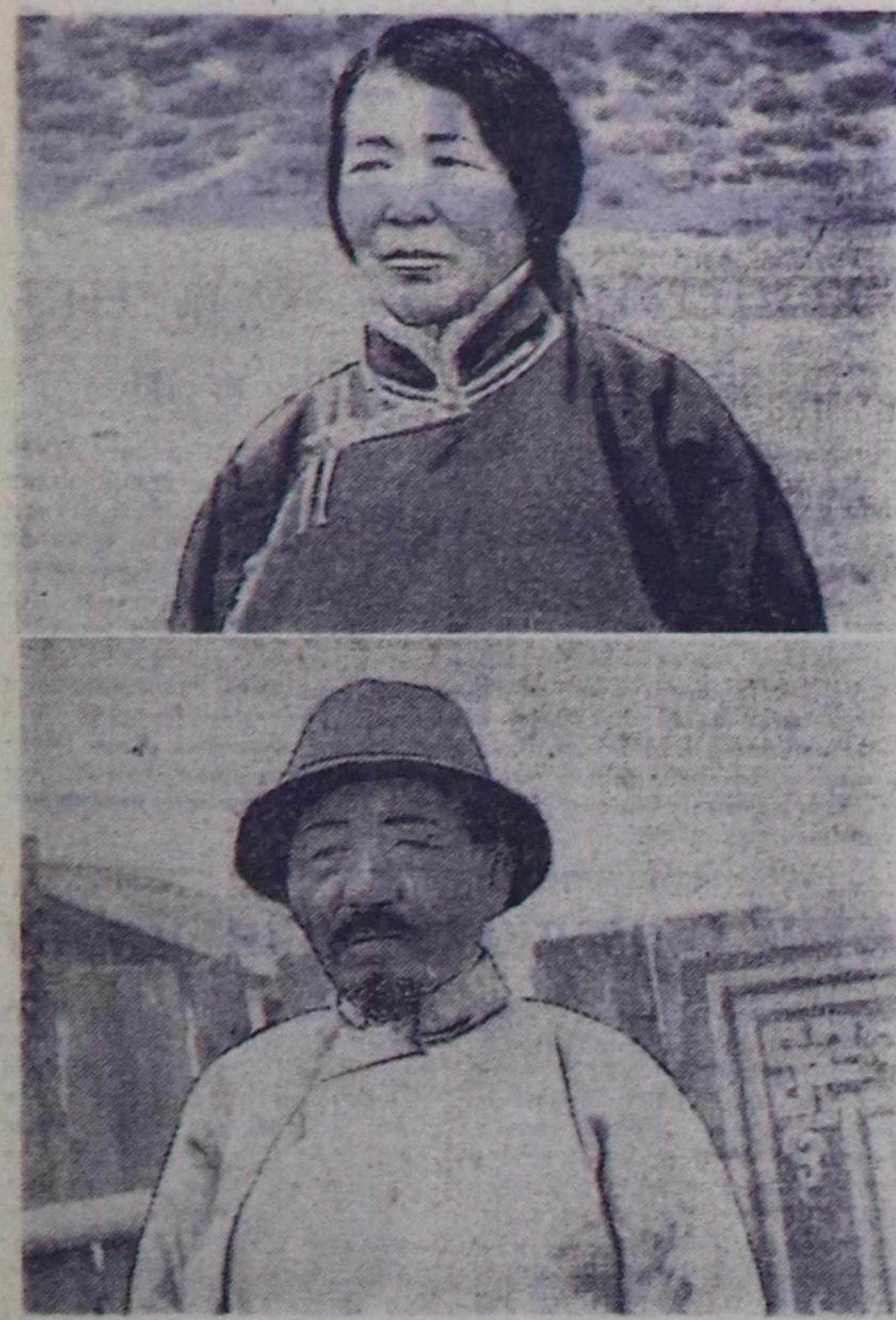

КАРА-ХӨЛДҮНҮС-ШЕВЕРЛЕРИ

Бара-Хөл. Бу дөргө Тывада ан-не каас-чурумалдык черлерин бирээ. Барыны Саяннын мөңгү хар бажынын ужулбас бедик сүүрлеринин колдууда делгем. ханы ийгилак бар. Ону тумгалал камгалаан чүве дег, ол-бо талзындан бедик сыннар хүрээ-дөн. Ол ийгилактын ортууу хол апарган. Оон суунун ары кылаа кара. Ынчанга холду «Кара-Хөл» деп ааан. Шапкы суугу дошкун Алаш бодунун эгезин ол тал-ден алган. Ол девескэрде тургустунган колхозуу база-ла «Кара-Хөл» деп ааан.

Ан-мен, балык-байланын, делгем олар-белчиринде хой туаун малдар олтаан Кара-Хөлде кылбас-бидеи чок ус-шевер кижилер база чурт-тап турар. «Кара-Хөл» колхоз-тун төвү Даспы-Аксы суур-тун үндөзүн чурттакчылары-нын чугаа-домаан хайгаарал, бижип-демделеп, ынаар ажал-лайы-биле чоктаа чаа чоруу. Чугаалашкан улуустарынын аразындан эштер Иргит Бүдү-чин, Хертек Севеж, Күжүгет Сотпа, Хертек Будаачи, Күжү-гет Серенчан, Хертек Каптан-май олар ан-не чечен-мерген, чугаакыр, чазык улус болуу.

Тыва чоңуну уран-шевер чу-ругазынын бирээ — хаа-уугулааы бо хүнге чедир кы-лып-булурун чоруу ол киж-и ус-шевер холдуг, чогаалыч-сеткилдиг. Хертек Чанзанын незинин төрөдөринин ара-зында быанчылар-даа, дар-ганнар-даа бар. Олар улуустун өнүн ижжын чаап, эзер-чүтенин, билзек-чүсүүн кылдыр, чораан. Чанзан 9 хар-лындан бээр биче дайынны узанып-дуганнаарын көрүп, оон хер-херекселерин туза берген. Эзэн өзү келтеп ба-ла-ла ус-шевер уластарын чүве бастап-буурунча өрө-нип, чоруту ол уран чүгө-мергежиг берген. Хертек Чан-зан хэни болуун кара Уган-ны-биле кезип ап, чоңун ол эрте-бурунгу уран чуругазын бо хүнерге чедир болбазы-радып-сайырадып, сийлип, ону харын-даа амгы үеин чаа аяанарын кирип турар бау-луг-ла чогаалдыкы ууга-бо-ладдыг мастер. Оон кылган хээн дыка-ла чүү-бүрү, бу-дуктарын таарыштырганын кайгамчык. Бир бажынын аптарында ортузунда беш-адырдыг хэни-даа көрүм.

Хертек Чанзан школанын оюн салып ажаллап турар. Кайып Чысырмаа Санчатов-на-биле казы олар 9 уругу азырап өсүргөндөр. Уругу-ларынын аразындан оларын бир оглу адаанын изин истеп, уран чуругага салымнык бо-гал.

Чорууга, национал хептиг хөражен улус хоорайларын куумчуларынга онзагай аян-ны кирип турар-боор чоруу. Бистин тыва хөражен улус боттарынын национал төнү-шеверин кылдыр лаарал аа-гал келип чорза, база-ла аян-нык болур ийик.

Болхозтун дарганы Хертек Чамбал Даспы-Аксынын чо-нунга билдингир кижиг. Ол би-че шаандан-на демир-дес соктап агаан деп улус чугаа-лап турар. Колхозтун ажал-агынына чугаа херекселер кылдырылган кадында Хертек Чамбал хостуг үсөлдө чүс-түс-билзек, тыва шооча дээн ышкан нарыч чүдүлдер кы-лын турар.

Болдун араатарынын оол-дар, кымыры, чогаалычы са-лым-чананын кижилер бис-тин хой националдыг турту-нустун база бир кезигүүчү — тываларын национал хевир-лиг, социалисттик утка-мынар-лыг культуразынын бир хевир-ин бедик тузуп, бистин өн-дүр-чаагай үеисте ыпчаар чарап-чаагай чурттап чоруу-лар.

Зоя ЧАДАМБА,
филология эртемнеринин
кандидаты.

ЧУРУКТА: ус-шеверлер
Иргит Чыбан (үстүндө чу-
рукта) болгаш Хертек Чанзан.

Башкыларның август

хуралдарына уткуштур

ЭКЗАМЕНЕР ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

Эрткен өөредилге чымынның төнүзүнде республиканын бүгү-ле ортукмак болгаш сес чыл школаларына доозар-нык экзаменер болгулаан. Оларнык түнпелдеринге хама-рыштыр чүпү чугаалап болуура?

Ортукмак школалары 2000 ажык, а сес чыл школаларын 4200 ажык кижи доозуп, чогуур аттестаттарын болгаш хер-мешелдерин алгылаан. Доозукчуларын хой нурууу док-тааттыган өөредилге программаларын долау-биле пин-гэдин ап, өөренип эрткен эртемнеринге быжык болгаш ханы билгиленин база ол билгилерин амыдырал-биле хол-беп шыдаарын көргүскөн. Ылангыя Каа-Хем, Бия-Хем, Тапты, Току районнарык болгаш Кызыл хоорайнык орту-мак школаларынык онгу класчылары шунтуу экзаменер-ин чедип-шындык дужааганнар.

Ынчаа-даа Бия-Хем райондан өске бүгү районнарык болгаш Кызыл хоорайнык школаларынык сески класчыла-рыннык экзаменерин Кызыл хоорайнык сески класчыла-рыннык дужааганнар демекселер апар. Кол эртемнерге — орте дыкта болгаш математикага түндүктөр багай болганын дүңдүрчөт чүдү деп көрбөс арта чок. Чикээ, орте дыктын бижимека экзаменер Бай-Тайгагы сески класчыларыннык 15 хууу, Барыш-Хемчинти — 5,3 хууу, Чоон-Хемчин-ти — 2,8 хууу тудуп шыдааан. Математикага бижиме-кага Бай-Тайгагы сески класчыларыннык 9,8, Барыш-Хемчинти болгаш Чоон-Хемчинти 3,7-3,7 хууу күтүс-төөн, Бай-Тайга районнуң Шуй ортукмак школаларыннык 8-кн класчыларыннык 70,8 хууу математикага багай дем-кектиг болуп, республикада эң куду түндүктү көргүскөн.

Ортукмак школалар доозукчуларын нитизин-биле экзамен-нерин ак дужааган болза-даа, оларнык бижимека-даа ажы-ларынды, аас-биле-даа харыштырып ам-даа улуг четпес-тер бар.

Химиянык экзаменеринге өөреникчилерин харызыларын сайгарып көргө, салдыган айтыргаларын харылаа-даа, химия эртемнин көдө ажал-агыл бүдүргөткөп-биле хол-башып билбес, минералдык чешимчилдигелер дугайын чугаалап турган, бодунуң төрөн колхозунда, совхозунда кандык чешимчилдигелерин ажаллап турарын безип бил-бес болгулар чоруттар бар. Кожанын школаларыннык дыка хой доозукчуларын химиялык денктерин болгаш формула-ларын, химиялык денктерини кошка билгирин көргүс-көн.

Литература экзаменеринге оон улусу, партиянык болурун өөреникчилер чедир тайыбырлап шыдааган турар. Чога-алдылар бижирде дыл-домаа номга чок, чогаалдык сай-гарылаан бодунуң өзү-биле дамчыдып шыдаас чоруттар кайы хой. Оон түнпелде онгу класчыларыннык 60,8 хууу чогаалдык өңү-денктер алгылаан.

Чамдык өөреникчилер геометрияга бердинген бодалгалар-ын чедир бодавай, хой чазыгарын пылгаалаан. Обществоведение экзаменеринге хой-хой өөреникчилер төөгүсө тус-тус кижилериниң ролюн, социалисттик өңүтүдү ийн хевирин, оларнык чокушалажышкынын, коммунисттик тургузушкунуң сорутталарын шиптирээрде күш-ажыл-дын бүдүрүшкүдүн бедилеринин ужу-дузаан, СССР-де со-циалисттик демократиянык хөгжүлдезин кошка билгирин илэрзэн.

Төөгү, обществоведение, литератураың программаларын-да көрдүниң В. И. Ленинниң ажалдарыннык ужу-дузаан чамдык школаларыннык өөреникчилер хандыр сайгарып билбес болган.

Школалар директорлары, тус-тус эртемнериниң башкылары өөреникчилерин канчаар бележенинде экзаменериниң түнпези хамаарып. Ынчаарга чамдык школа директорла-ры башкыларыннык ажылыга контролду кошкатканын хи-налдаларын илэрзэн. Ону ажаллап алгаш, ийн-чангыс хар-ымсалга чок башкылар программа багуар эрте чогуур теоретиктиг болгаш практиктик билгилерин чедир өө-рөт-пейн барган таварылгалар бар. Чикээ, Тээли ортукмак школаларында математикага, химияга, төөгүсө болгаш об-ществоведениге, Шуй школаларында математикага, Кызыл-Дас школаларында физикага элэн хой шактар чедир ажал-даттынаан. Мындык чүдүлдер өске-даа школаларда бар.

Экзаменер түнпелдин куду болганын, өөреникчилер-ниң аас-биле харыштырының өрөңгө, чевен, амыдыралдан хоорук болуп турарын чогуу-на харын башкылааткында четтестериниң ам-даа бары-биле тайыбырлаар хорек.

Оон аңгыда чамдык школаларга экзаменер эрттирер-ин чуртунун хажыдып турган таварылгалар бар.

Башкылар коллективтерин эрткен чылдын түнпелдерин ханымы-биле сайгарып, турган четтестерин чаа өөредилге чымында болдурбас дөш, чогаалдык болгаш күжениш-кенин ажалдаары негеттинип турар.

А. АРАН,
Тыва АССР-ниң Чырыдышкы-ын министрствозунун
инспектору.

Баштайгы хевиринге катат тургускан

Бурунгу төөгүнүң турас-кааларында, даштыкы бол-гаш орте класчы-чурукчу-ларыннык база чоңун ортузу-дан шыдаарып үнөп шевер чазарышкыларыннык чогаалып кылган ажалдарын элден бөдүнүң төнүң эт-сеп, ат-хе-рексел чүдүлдеринге чедир чү-чөк дээр. Ол бүгү чурт-шан-чылык музейиниң делгелде аа-далааттыган. Шыжамырында ка-дагалаттыган. Чикээлэрге, даш көжэлге үр-үр үелер дамчып келгени-биле үр-үр-үр-үр, бүстүшкүндө, хир-тамга, өл-чазыка болгаш өске-даа чыдааганнарга таварыш-кыш баштайгы хевирин чиди-рип келгени билдингир.

База бир чикээ, Тыва Арат Республиканын тургустун-ганын баштайгы чылдарында СССР-нин даштыкы-биле куль-тура харылдажынын перинде ТАР-та белеке берген үзүг чуртуктары чүкч транспорт-биле Абакандан Кызылга че-дир өсөөртү турганынын үе-инде, оларнык элден хойу үрелилзэн, чамдыкы ис чөк чыкылзэн.

Иңчаарга төөгүнүң биске артырып берген бо бүгү турас-кааларын баштайгы турган хевирлеринге катат тургузары анаа бир чүве эвес. Оларны чүгө дүжүлгалыг чуртук-реставраторлар кылдыр деп чү-вөни өөренип көрөш, чурт-шинчилел музей академик

Граты аттыг күрүнениң ар-тем-реставрациянын Төп чу-ругаа мастерсклазы-биле харылдааны 1971 чылдан бээр тудуп келген.

Баштай-ла тус-тус тускай мергежилди беш кижиг чедип келген. Чогуу чүп-чүпү кы-лыры олар маааа ык өрө-нип көрүп алгаш чорутка-нар. Оларнык соода дүжүл-галыг чуртук-реставраторлар О. В. Хюнт, Ф. Ф. Лаз баа. А. А. Дунаев олар 1972 чыл-ын сентябрыла шуут ажал-лап эгелзэн.

Олар дыка хой солун чүп-дери тодарып, ылангыя чамдык кижиг көжэлери баш-тайгы хевиринге кийр кыл-ганнар.

Камчатканың колхозтарының бежен аныг траулерлери болгаш балыкчы сейнерлери бо хүннерде Оюмун океанге болгаш Анчы дайыма сайра база селдирлер тудуры-биле чорупкан. Август — балыктаашкынын хайнышкынын үе-зи.

ЧУРУКТА: Наранин районнуң Бокнерев аттыг колхозунуң «Красноукта» дээр траулериниң экиндири чорутканын белектенип турары.

Ю. МУРАВИННИК фотоу.
(СЗТА-ның фотохроникасы).

СПОРТ

Футбол талазы-биле Кы-зыл хоорайнык бирги чери дээр маргылаадын эгелзеш оюну «Хуреш» стадионга бол-ган. Бо удаада «Торпеда» (пассажирлер автобудурул-гези), «Юность» (Н шериг ке-

КОМАНДАНЫН ЧЕДИИШКИНИ

333) командалары ужураш-кан. «Торпеда» командалык спортчулары баштайгы ми-нуттарында эгелзеш халдап киргеш, төнчүзүнде чедир эки ойнаш, уурууларынын 4:2 санга улап алган. Пас-

КОМАНДАНЫН ЧЕДИИШКИНИ

сажирлер АТБ-иниң анык халдыкчы Владимир Блинов чедишкенин ойноп, үш сан-ны кирген.

КОМАНДАНЫН ЧЕДИИШКИНИ

гылааның мурунда чоруп турар.

КОМАНДАНЫН ЧЕДИИШКИНИ

Футбол талазы-биле Си-бир болгаш Ыраны Чөөн чүктүң зона маргылаадын кирип эргени Кызылдың пас-сажирлер АТБ-иниң коман-ды — «Торпеда» чедип алган.

КОМАНДАНЫН ЧЕДИИШКИНИ

Спорчулар бегүн Минусинск хоорайга чоруттар. Бо зона маргылаадын Владивосто-ктун, Благовещенскин, Пет-ропавловск — Камчатскин, Минусинскин, Кызылдың шилиндек командалары ки-рип.

В. АНДРЕЕВ.

ПРИМОРЬЕНИН ХОВАР АННАРЫ

Ыраккы Чоон чүктүң эртем төвүнүң Оокум океан география институтунун эртем ажалдакчы, парлар болгаш ирбиштер сааар талазы-биле экспедицияла-рың кирипкитин Дмитрий ПИКУНОВ Ыраккы Чоон чүктүң ховар аннарының хуу-салымнын дугайын чугаалап тур.

Орун-чиряк чок черлер-биле чүс-чүс километрлер эртти-ген, ийн чылдын лар-берге ажаллап оо-он чылдарда дыка өскөрткен. Пар болза ол өскө-ригелерге база-ла таарып ап турар апарган. Пар ийн-бээр чорууда ам мыш өсө-ртү оруктарын туралы-биле ажаллап, кижиден ам-даа оянталып доскелерин болза-жок, шөлдөрдиг болгаш нога-тарылгаларыннык кидилерин-га кижиг-биле шуут-ла коза ачап чоруп турар дээрин ишчилде аян-чоруктар үе-зиле нап-даа катат эскерген бис.

Моортай аймактыгларынын база бир хевирин эркен чоруу Приморье крайнык бойдууун оо-он чылдарда дыка өскөрткен. Пар болза ол өскө-ригелерге база-ла таарып ап турар апарган. Пар ийн-бээр чорууда ам мыш өсө-ртү оруктарын туралы-биле ажаллап, кижиден ам-даа оянталып доскелерин болза-жок, шөлдөрдиг болгаш нога-тарылгаларыннык кидилерин-га кижиг-биле шуут-ла коза ачап чоруп турар дээрин ишчилде аян-чоруктар үе-зиле нап-даа катат эскерген бис.

Моортай аймактыгларынын база бир хевирин эркен чоруу Приморье крайнык бойдууун оо-он чылдарда дыка өскөрткен. Пар болза ол өскө-ригелерге база-ла таарып ап турар апарган. Пар ийн-бээр чорууда ам мыш өсө-ртү оруктарын туралы-биле ажаллап, кижиден ам-даа оянталып доскелерин болза-жок, шөлдөрдиг болгаш нога-тарылгаларыннык кидилерин-га кижиг-биле шуут-ла коза ачап чоруп турар дээрин ишчилде аян-чоруктар үе-зиле нап-даа катат эскерген бис.

Моортай аймактыгларынын база бир хевирин эркен чоруу Приморье крайнык бойдууун оо-он чылдарда дыка өскөрткен. Пар болза ол өскө-ригелерге база-ла таарып ап турар апарган. Пар ийн-бээр чорууда ам мыш өсө-ртү оруктарын туралы-биле ажаллап, кижиден ам-даа оянталып доскелерин болза-жок, шөлдөрдиг болгаш нога-тарылгаларыннык кидилерин-га кижиг-биле шуут-ла коза ачап чоруп турар дээрин ишчилде аян-чоруктар үе-зиле нап-даа катат эскерген бис.

КЫЗЫЛДАН

18.00—Телемөдөлөр. 18.25—Чар-лаадр, реклама. 18.30—Кино-журнал. «Хүнүң мөдөлөрү». 18.40 — «Челзэп». Апплятар-га программа.

МОСКВАДАН

19.20 — Хой сериалы уран-чечен телефидиниң баштай-гы көргүзү. «Настың он че-ди шипинга». 2-ти серия. 20.35 — Норискиниң телефидиниң ажалың программасы. 21.20—21.30—Чансар. 21.30 — Онуг телефиди. «Универсиада-73». Информастык программа.

Редактор В. С. ШАРОВНИ.

КИНО

АВГУСТ 16-ДА

«НАЙРАЛ»: «Феликс би-де Отини» (1-ти, 2-ти серия) 10.00, 12.45, 15.30, 18.15, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Филатели-стик элзени» 15.00. «Амды-ралче эон келгени» 17.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Гроссмейстер» 11.30, 17.00, 19.00, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: Кичиомыды 10.00. «Чугаалаашас өнүк-тер» 11.20, 13.00, «Экин бол-ган менди-чаагай» 16.20, 18.30, 20.20 шактарда.

ЧАГЫС КИНОТЕАТРА: «Мана, шани!» Кичиомыды 15.00. «Ыркымы» (1-ти, 2-ти серия) 17.00, 20.00 шактарда.

Роза Тасовна Пирлейниң Хойракай сес чыл школаның доозган дугайында № 047754 херотылынык чыткенин ба-рымдалаап күш чок деп санаар.

Ол-ла школаның сески класын доозган Чечекма Маидал-оолова Хертектик № 432310 херотылынык чыткенин барымдалаап күш чок деп санаар.

Ол-ла школаның сески класын доозган Чечекма Маидал-оолова Хертектик № 432310 херотылынык чыткенин барымдалаап күш чок деп санаар.

Ол-ла школаның сески класын доозган Чечекма Маидал-оолова Хертектик № 432310 херотылынык чыткенин барымдалаап күш чок деп санаар.

Ол-ла школаның сески класын доозган Чечекма Маидал-оолова Хертектик № 432310 херотылынык чыткенин барымдалаап күш чок деп санаар.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ АДРЕЗИ: 1667000

Кызыл, Шетинкин-Бравченко куудумчуу, бажын № 3. ТЕЛЕФОНАРЫ: аналлизин 23-54, харымсалгалык секретарын 23-35, партияны агып кылдызын 21-47, үлөтүр кылдызын 22-64, чагаа кылдызын берганын 31-75, корректорларын 27-41. Солун белбейн барганда 32-75

Редакторун 24-63, редакторун оралакчыларын 35-24, пропаганда амыдырал кылдызын 37-13, культура кылдызын 23-54, көдө ажы-41-27, информация база совет тургузуг кылдызын 20-60, бухгалтер телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катат үнөр

Пар. ама 2. Тираж 15.953 ЧАГЫС № 2884

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелин Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садынын херектериниң талазы-биле өргөдөлүн типография, (Кызыл, Шетинкин-Бравченко 1), ТС-04060